

SANATIN SOSYAL TARİHİNDE RASYONEL DÜŞÜNCE VE İLK ADIM

Binnur GÜRLER*

*Neler çalınmadı kulağıma
İnsanlar üzerine
Efendiyken doğuştan
Felaketler gelince felaketler ardından
Edepsiz kesilenler üzerine*

Menander

Sosyal yaşantıdaki değişimlerin izlerini taşıyan sanat eserleri oluşum süreçleri içindeki etkileri, değişimlerin nedenlerini, problemlerini biz aktarırlar. Eserin kendisi bu problemlerin sunuluşu, etkileri ise sanatçının, dolayısıyla toplumun dünyasındaki yorumu ve izleyenlere o zaman diliminden mesajıdır. Hellenistik dönem, toplum yaşantısındaki değişiklikler ve bunların yansımalarının görüldüğü sanat dalları açısından oldukça ilginçtir ve asıl önemli nokta çağımızdakine benzer problemlerin yine benzer çözümlerle sonuçlanmasıdır.

Yeni sınıflı bu toplumda, topluluğun gerçek anlamda temsilciliği sanatçı ve rahip, daha sonra da hekim, bilgin ve düşünür arasında paylaşılır. Sanatla tapınma arasındaki yakın bağ ancak zamanla gevşer. Bundan sonra sanatçı toplumun temsilcisi ve sözcüsü olarak kalır. Sanatçı; halkının, sınıfının, çağının ortak yaşantılarını, önemli olay ve düşüncelerini yansıtmaya yeteneğiyle değerlendirilir. Görevi,

---

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Öğretim Görevlisi.

birlikte yaşadığı insanlara olayların gerçek anlamını açıklamak, toplumsal ve tarihsel gelişmenin gerekliliğini ve kurallarını anlatmak, insanla doğa ve insanla toplum arasındaki temel ilişkiler sorununu çözümlenmekti. Sanatçı yeni toplumsal ilişkileri öyle bir biçimde ortaya çıkarır ki başkaları da o ilişkileri görebilir. Sanatçının özelliği “senin için buradadır” der¹. En özel sanatçı bile toplum adına çalışır. Çağının düşünceleri ve yaşantılarıyla dolu olan bir sanatçı gerçekliğidile getirmekle yetinmez, ona biçim verme amacını da güder. Sanatçının yaşadığı çağın başlıca özelliklerini belirtmekte ve yeni gerçekleri açıklamaktaki başarısı aynı zamanda kendi yaratıcılık değerinin de bir ölçüsüdür².

Erken dönemlerin sanatlarında stiller her zaman tek bir formda değildir. Farklı sosyal sınıfların sanatları sık sık yan yana görülür. Muhafazakar karakterli dinsel sanatla ilerici karakterli sanatın aynı anda var olması söz konusudur. Hellenistik dönemden önce farklı stiller ve modalar aynı sosyal tabaka içinde ortaya çıkabiliyor ve çok çeşitli stillerdeki ürünler aynı kültürel tabaka için yapılabiliyordu. Oysa Hellenistik dönem içinde meydana gelen stiller birbirini izlerler ve birinden diğerine geçiş kesintisizdir. Her başlangıç güçlü ve samimi, görkemli ve mütevazı, anıtsal ve minyatür, zarif ve kabadır, yani halkın hoşlandığı her şeyi bünyesinde toplar³.

Sanatın bağımsızlığı M.Ö. 6. yüzyılda keşfedildi. M.Ö. 5. yüzyılda gerekleri yerine getirildi. M.Ö. 4. yüzyılda estetiğe dönüş yapıldı ve şimdi, Hellenistik dönemde, tüm bunlar yüksek ustalıkla sınırlandırılmaktadır. Hellenistik dönemde form üzerinde yapılan oyunlar ve anlatımdaki deneyler çok güzel işlerin oluşmasına izin vermesine rağmen klasik sanatın standartlarına büyük zarar getirmiştir. Klasik standartın bozulması ile sosyal tabakanın yapısal değişimi arasındaki bağlantıyı, satın alınan sanat eserleri ve halkın zevkinin

---

1 E.Fischer, Sanatın Gerekliliği (Çev.Cevat Çapan), Ankara 1990, 37.

2 E.Fischer, a.g.e., 41.

3 A.Hauser, The Social History Of Art, Volume One, From Prehistoric Times To The Middle Ages, London 1977,94.

bunları sınırlandırmasında görmek mümkündür. Hellenistik dönemde ticaret dünyasının oluşturduğu orta sınıf sanat eserleri için yeni ve önemli müşterilerdir. Doğal olarak bu sınıfın sanata bakış açısı önceki dönemlerden ve soylulardan farklıdır. Sanat piyasasının ikinci özelliği kralların ve çevrelerinin varlığıdır. Sanatçılardan istekleri soylulardan ve orta sınıftan farklıdır. Hellenistik dönemde soylular ve orta sınıf yeni tarza yeterince adapte olamadılar ve krallarla onların çevrelerinin görkemli stillerini alçak gönüllü bir ölçekte taklit ettiler. İşte Hellenistik sanat bu iki sosyal tabakanın, krallar ve çevreleriyle, soylular ve orta sınıfın, beğeni ve seçimleriyle şekillendi⁴. Bu iki tabaka var olan estetik anlayıştan yararlandığı, çalışmalarda siparişe bağlı yaratılar gerçekleştirdiği ve modada periyodik değişimleri teşvik ettiği kadar stillerin geçici olarak zenginleştirilmesine de katkıda bulundu. Seramik sanatındaki yenilikler bu noktaları açıklar niteliktedir. Seramik atölyelerinde bir dereceye kadar seri üretim oluşmuştur. Heykel ve seramik sanatlarında büyük ölçüde kopyalar yapılmaya başlanır. Sanatçılar zamanlarının bir kısmını bu kopya çalışmalarına ayırırlar⁵.

Hellenistik dönemin diğer özelliği farklı sanatlar ve sanat formlarının karışık olarak beraberce bulunmalarıdır. Lysippos'un heykellerindeki resimsel stil, lirik ve hatiplikle ilgili elamanlarla yüklenen dram, portre, manzara ve natürmortun popüler olması buna kanıttır. Önceden yaygın olarak bilinmeyen bu konuların seçimi malzemeye birleşildiğini göstermektedir. Ticari çağ için doğal bir durum ve bunun sonucudur. İnsan şimdiye kadar sanatın tek öznesiydi. Şimdi her yerde çevreyi oluşturan ve kendisine tercih edilen öznelere tarafından tahtından indirildi⁶. Bu yol maddileşmenin yoluydu. Bunu akılcı işin organizasyonu olarak da not edebiliriz.

Büyük İskender'i izleyen üç yüz yıl içinde ulusal kültürün bir düzeye getirilmesi Hellenistik sanata modern karakterini

---

4 A.J.Toynbee, Hellenism, The History Of A Civilization, London 1959, 1 vd .

5 A.Hauser, a.g.e., 95.

6 C.Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus I, Berlin 1969, 61.

kazandırmıştır⁷. Bu süre içerisinde gelişen sanatın ağırlık merkezinin doğuya taşınması⁸, farklı kültürler arasındaki ilişkilerin tüm dallarda görülmesi, sadece doğu ile batı arasında değil farklı sosyal tabakalar arasındaki kesin sınırın silinmesi, kazançlarda artan farklılığa rağmen gelirlerin başkentte toplanması sosyal yapıda değişiklikler yaratır⁹. Rahip sınıfının otoritesinden ve monarşi günlerinden beri süre gelen doğumla ilgili üstünlüğün kabul edilmemesi sosyal ayrıcalığın kaldırılmasına doğru aşılın son engeldir. Buna rağmen sınıflar arasındaki rekabet bir ayrımın belirmesine neden olur. Ayrımın kaldırılmasında kesin adım rasyonel fikirlere sahip sofistlere aittir¹⁰. Her Yunanlı doğuma ve soya bağlı ayrıcalıkların sahibidir. Sınıflar arasındaki ayrımın kaldırılması yolunda bir sonraki adım stoacılar tarafından atılır. Onlar insan değerinin standart ölçüsünü ilk defa ifade ederken bu değeri milliyet, ırk, soy gibi konuları dikkate almadan belirtirler. Sofistlerin özgürlük anlayışları ticari yükselmeye uygun olan sosyal duruma ve şehirlerde endüstrinin oluşturduğu tüccar sınıfına yansır. Bazı şehirlerin büyümesi ve gelişmesi, yenilerinin kurulması, ticaret ve iş gücüne dayanan sanayinin bu şehirlerde toplanması aynı zamanda besin maddelerinin üreticisi olmayıp tüketicisi olan insanların da artmasına neden olur. Besin maddeleri sağlanmasında meydana gelen çeşitli sorunlar ve fiyatlarındaki spekülasyonlar bir çok kişiyi zengin yapar. Siyasal amaçlı olarak krallar da böyle spekülasyonlara girişirler¹¹.

Yunanlılar, barbarlara üstün oldukları konusunda çok güçlü bir duyguya sahiptirler. Hiç kuşku yok Aristoteles, kuzey uluslarının yiğit, güney uluslarının uygar, fakat Yunanlıların hem yiğit hem uygar

---

⁷ M.Hadas, Hellenistic Culture, Fusion and Diffusion, London 1959, 27 vnd.

⁸ A.M.Mansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, 499.

⁹ M.Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Hellenistic World, 1941, I, 206-7; II, 618, 755.

¹⁰ C.Saraç, İyonya Pozitif Bilimi, Temel Kaynakları ve Etkileri, Bornova 1971,164.

¹¹ A.M.Mansel, a.g.e., 503-504.

olduklarını söylerken genel görüşü dile getirmiştir. Platon ve Aristoteles, Yunanlıları köleleştirmenin doğru olmadığını düşünürken barbarları köleleştirmeyi yerinde buluyorlardı. Tamı tamına Yunan olmayan İskender, bu üstünlük tutumunu kırmaya çalışmış, iki barbar prensesle evlenmiş ve ileri gelen Makedonyalıları, soylu İranlılarla evlenmeye zorlamıştır. Bu siyasetin sonucu, düşünen insanların zihnine, insanlığın bir bütün olduğu anlayışını getirmek olmuştur. Kent devletine ve bundan daha az aşamada da olsa Yunan soyuna eski bağımlılık yetersiz görüldü¹².

Hellenistik dönemde krallıkların her yerleşiminde vatandaş herhangi bir şehri tercih edebiliyordu. Ancak ikamet değişikliğini bildirmesi gerekiyordu. Ekonomik toplumun basit bir üyesi durumundaki vatandaş, kesin bir geleneksel gruba ait olmaktan çok tam bir hareket özgürlüğü elde etmiştir. Halk, ulus ya da soyla ilgili kimliklerini uzun süre taşımamıştır. Fakat kişi ekonomik konumuyla ilgili kimliğini uzun süre taşır. Kişinin bu konumunu iş yeteneği belirler. Yaşamla ilgili ticari uğraşıdaki başarı Büyük İskender'in geniş topraklar üzerindeki dünya devletini gerçekleştirmesinde yararlı olur. Oysa eski aristokrasi, özelliğini ırka ait değerlere ve kültürel mirasın korunmasına borçluydu. Yeni durum aristokrasiden ayrılıyordu. Oluşan yeni sınıfta soyla ilgili peşin hükümler yoktu, temelde ekonomik güç yer alıyordu. Bir burjuva üst sınıf oluşuyordu. Ekonomik hareketlilik ile geleneksel anlamıyla özgürlük şartların iyileştirilmesindeki akılcı güçtü. Zenginlik para biçimini alınca hiçbir geleneksel bağı tanımaz olur. Ne soyluluğa önem veriyordu para ne de bağlılığa. En güçlüünün en talihlinin harcıydı zenginlik. Tutucu dünyayı para ve ticaretin böyle kaplayışı, insanlar arasındaki ilişkilerin, insanlık dışı bir nitelik alması ve toplum yapısının biraz daha sarsılması sonucunu doğurdu. Hayatta kendine güvenen ve kendi başına buyruk olan "ben" önem kazanmaya başladı. Bireysel yaşantı önemliydi.

M.Ö. 5. yüzyılın sofistleri, onlardan önce de tiranlık çağının

---

¹² Russel, Batı Felsefe Tarihi 1, Antik Çağ, (Çev.Muammer Sencer), Ankara 1972,336.

şair ve sanatçıları kendilerini doğdukları ve yetiştikleri kente bağlı kabul etmişlerdir. Şimdikiler ise kendilerini birleştirici bağlardan koparmışlardır¹³. Kente bağlılığın önemini kaybetmesiyle rasyonel düşünce yolunda önemli bir mesafe alınmış olur. Özellikle bilimsel araştırma alanında bilim adamları arasında şimdiye kadar düşünülmeyecek boyutta işbirliği yapılıyor, işlerin paylaşılması ve sonuca ulaşmada akla uygun en kısa yöntem kullanılıyordu. Bu noktada akla uygun davranış prensibi olarak direkt taklit yolu seçiliyordu. Manevi hayatın maddileştirilmesi şeklinde ifade edilen görüş çağımızın da karakteristik özelliğidir ve Hellenistik dönemde zamanın özelliği olmaya başlamıştır¹⁴.

Görevler ayrılmış ve işbirliği yapanlar arasında işler bölüştürülürken kişisel yetenek ve istek dikkate alınmıştır¹⁵. Mekanikle birleşen kişisel üretimlerin akla uygun şekilde düzenlendiği tüm bu teknikler dönemin yöntemi üzerine de modellik ederler. Uzmanlaşma, yalnız bilim alanında değil, her alanda, o çağın özelliğini biçimlemiştir. İsa'dan beş, dört yüz yıl önceki özerk Grek kentlerinde, yetenekli bir kişinin her alanda yetenekli olduğu sanılırdı¹⁶. Bu durum M.Ö. 3. yüzyılda değişti. Araştırmanın uzmanlığı ve kişiliğe bağlanması sadece geniş bilginin değil seçiciliğin de zevkli bir ürün için kaçınılmaz olduğunu gösterir. Hellenistik dönemde Batı kültüründe ve sanatında ilk defa, geniş bilgi ve seçicilik ortaya çıkar. Seçicilik sanat ve bilim alanında Hellenistik üretim için bir anahtardır ve çağımız özellikleriyle göze çarpan benzerlikler gösterir. Hellenistik zevk, sanat tarihsel yaklaşımla, antikalara olan genel ilgiyle ve geçmişin çok farklı artistik ideallerini derin bir anlamayla şekillenmiş fakat geçmişi canlandırma konusunda isabetsiz kararların verilmesiyle sonuçlanmıştır. Krallara ait özel koleksiyonların yanı sıra yeni koleksiyonların ve müzelerin

---

¹³ A.Hauser, a.g.e., 93; Bertrand Russel, *Wisdom of the West*, London 1960, 105.

¹⁴ J.Kaerst, *Geschichte des Helenismus*, II, 1926, 163, 166-167.

¹⁵ Bertrand Russel, *Wisdom of the West*, 105.

¹⁶ Bertrand Russel, *Batı Felsefe Tarihi 1*, Antikçağ, 341.

kurulması ile ilgili eğilim güç kazanarak devam etmiş, sanat çalışmaları sistematik bir işbirliğine ve plana göre yapılmıştır. Şimdi amaç Yunan sanatının gelişiminin sergileneceği kusursuz bir koleksiyon sunmaktır. Bilimsel planlamalarıyla Hellenistik dönem koleksiyonları müzelerimizin ve galerilerimizin müjdecisidir.

Kültürel hayatın her alanında kendini gösteren rasyonel düşünce sadece soy ve sınıf ya da tüm eski geleneklerin kaldırılmasını sağlamamış aynı zamanda sanat ve bilimle ilgili uluslararası bir düzenleme getirmiştir. Edebiyatçılar ve bilim adamları bu medeni dünyada geniş ölçüde işbirliğine giriştiler. Böylece merkezi araştırma enstitüleri, müzeler, kütüphaneler uğraşı alanlarının prensiplerinden yararlanan ortak çalışma mekanları olurlar¹⁷.

Tüm çalışmalarda öncelikle rasyonel düşünce hakimdir. Oluşan yeni sosyal durum sanatçılar ve bilim adamlarını köklerinden koparıyor ve onları kültürün uluslararası büyük merkezlerine itiyordu¹⁸. İskenderiye'nin¹⁹ ve diğer Hellenistik merkezlerdeki daha küçük boyutların bilim adamları ve araştırmacıları çekmesi, Pergamon ve Rhodos'da heykeltıraşlık okullarının oluşması toplum yapısındaki değişimin ve beliren yeni ihtiyaçların sonucudur. Artık her kentin ayrı bir sanatı ve yorumu değil, geniş topraklar üzerindeki devletin, onu oluşturan farklı kültürlerin etkisindeki, tek bir sanatı vardır²⁰.

Bireysel yaşantının önem kazanması portre sanatındaki büyük

---

¹⁷ A.Hauser, a.g.e., 91-92.

¹⁸ Bertrand Russel, Wisdom of the West, 105.

¹⁹ M.Ö. 331'de Büyük İskender tarafından Nil deltasının sol kıyısında kurulmuş olan İskenderiye kentinde Ptolemaios sülalesine mensup kralların kurup geliştirdikleri İskenderiye Okulu (eski adıyla Müzesi) büyük bir öğretim ve araştırma merkeziydi. Düzenli bir öğretim sistemine sahipti. Devletten ücret alan hocaları isterlerse ders verir isterlerse sadece araştırma yaparlardı. Merkez sahip olduğu zengin koleksiyonlar ve yüz binlerce cilt kitapla haklı ün kazanmış bir kütüphaneye sahipti. Bu okul Ortaçağ medeni varlığının bilim yapısına temel kaynak olmuştur. Russel, Batı Felsefe Tarihi 1, Antikçağ, 340-1.

²⁰ W.W.Tarn, Hellenistic Civilization, London 1966.

gelişmeye, edebiyat alanında yaygınlaşan biyografi ve otobiyografilere paraleldir. “İnsan belgeleri”nin önemi artmakta, insan psikolojisinin kavranması ticari rekabette zorunlu bir silah haline gelmektedir. Biyografiye olan ilginin diğer bir nedeni filozofik öz eleştiriye olan eğilimin artması ve Büyük İskender’den beri devam eden kahraman tapımının canlandırılmasının özellikle yeni saray çevresi tarafından desteklenmesidir. Felsefe çalışmaları da kişiye ve onunla ilgili şeylere yönelir. Aristoteles’e göre, tabiatta gördüğümüz, algıladığımız her şey, her nesne bir bireydir ve birey, birey olarak bir var olanı dile getirir²¹. Aristo psikolojik ve etnik bir anlatım ve çözüm olarak tragedya ve komedyayı anlatır²².

Ticaret edebiyatı da özneliği getirdi²³. Euripides kendinden önceki oyun yazarlarının yarattığı toplumsal dram alanında toplumu temsil eden maskeler yerine bireyin alın yazısını çizerek bir devrim yaptı²⁴. Bir zamanlar bireyin içinde sadece adsız bir nokta olduğu toplu yaşayış düzenine ayna tutan eski inançlar zamanla bireysel yaşantının biçimsel kalıpları oldu. Bu yeni “ben” eski “biz”in bir gelişmesiydi. Bireyin sesi koronun sesinden ayrılmıştı. Toplumsal ve ortak öge “ben” de öznelleşmiştir. Duyguların en öznel olan aşkın belli bir çağdaki görüntüsü ve açıklanışı daha ince ilişkilere doğru gelişmesini sağlayan toplumsal koşulları yansıtır. Aşkın nasıl dile geldiği o toplumdaki eşitlik ölçüsünü, evlilik kurumunun yapısını, geçerli olan aile anlayışını, mülkiyete karşı o çağın tutumunu belirtir. Bir sanatçı ancak yaşadığı çağın ve toplum koşullarının ona bağışladığı olanakları katabilir yaşantısına.

Psikolojiye ilgi, romanı ve orta sınıf komedisini zenginleştirir. Hayali entrikalar, bunlar özellikle aşk hikayelerinde dünyanın her yerinde rastlanan entrikalardır. Hellenistik edebiyatın yaratısıdır.

---

21 İ.Tunalı, Grek Estetik’i, İstanbul 1963, 92.

22 İ.Tunalı, a.g.e., 97-105.

23 E.Fischer, a.g.e., 39.

24 E.Fischer, a.g.e., 40.

Karakterler orta ve alt sınıfa aittir. Bu dünya Menander'in komedileri ve Euripides'in trajedilerindeki dünyadır²⁵. Euripides'in²⁶ yapıtları kendi gerçeğini kendinde taşıyan kuşku dolu yapıtlar olarak ortaya çıkar. Artık temelde bireyle tanrıların ya da sitenin çatışması söz konusu değildir. Euripides'le ilk kez şairin kendisiyle çatışması gündeme gelmiştir. Euripides'in tiyatrosu insanın gündelik yaşamına ve onu yönlendiren büyük güçlere (aşk, ölüm, savaş) eğilir. İnsan ruhunun değişik durumlarını en doğal anlatımla dile getirmeye çalışır. Trajedi ilk kez birey için kendini okuma aracı olmuştur. Eserin planı aşk, para, arzu, vasiyetname, cimri babalar, serseri oğullar, aç gözlü sevgililer, yalancı asalaklar, kurnaz uşaklar, ikiz çocukların birbirine karışması, ailelerin bunları kaybetmeleri ve yeniden bulmaları üzerinedir. Aşk bu planda zorunludur. Euripides Hellenistik dönemin yolunu bu noktada açmıştır. Ondan önce aşk dramatik anlaşmazlığın konusu olarak bilinmiyordu. Orta sınıf komedilerininin aşk motifi bu sınıfa ait en belirgin özelliktir. Aşıkların çabası, sadece tanrılara ya da yarı tanrılara karşı değil, kendi sınıflarına karşıdır. Engel olan aileler, zengin rakipler, yanlış yola götüren mektuplar aşıkların karşısındadır. Hellenistik dönem yaşantısı bu noktada da yapısındaki mesajı verir. Aşkın bu zorlukları kişiye dikkatli olması ve gözünü açması gerektiğini vurgular. Gerçek yaşantıda ise kişi aynı dikkati kazançla ilgili göstermelidir. Burada ticari ruhla gelen zafer hayatın gerçeğidir.

Dönemin şiirlerinde aşk motifi o zamana kadar olduğundan daha açık şekilde kendini göstermektedir. Kadın ve erkek kahramanların ilginç olaylardan sonra birbirleriyle evlenmeleri biçimindeki motifin doğu kökenli eserlerde de bulunması bu alandaki doğu etkilerini

---

²⁵ A.Hauser, a.g.e., 96.

²⁶ Euripides M.Ö. 480'de Salamis'de doğmuş M.Ö.406'da Makedonya'da Pella'da ölmüştür. Yoksul bir ailenin çocuğu olduğu halde iyi bir eğitim görmüştür. Anaksagoras, Protagoras ve Prodikos gibi sofistlerin dersleri yapıtlarını etkilemiştir. M.Ö. 415'de dramlarını beğenmeyen Atina halkını ve Atina'yı terk ederek Makedonya'ya, kral Arkhelaos'un sarayına göç eder. Doksan iki oyunundan on sekizi günümüze ulaşmıştır.

verir²⁷.

Dramatik şiir alanında tragedya yeni eserler ortaya koymamakta buna karşılık esasında karakter, düşünce ve bir dereceye kadar entrika komedyası olan “yeni komedy” önemli bir gelişme göstermektedir. Bu yeni komedy türü kaynaklarını insan karakterini tüm ayrıntılarıyla tanımaya çalışan felsefe araştırmalarından almaktadır. Komedy alanında Menandros²⁸ gösterilir. Bu sanatçıyla Hellenizm komedyası yüksek bir aşamaya erişmiş ve etkilerini Shakespeare ve Moliere’e kadar sürdürmüştür²⁹. Menandros yüz kadar komedi yazmıştır. Hepsinde engellenmiş bir aşk söz konusudur. Menandros’un yapıtları her şeyden önce günlük yaşamları içinde en ince ayrıntılarına kadar gözlemlenmiş kişilerin yer aldığı bir karakter komedisidir.

Çeşitli alanlardaki yeniliklere, olumlu değişimlere rağmen sosyal yaşantının bir yanı karanlıktı. Bunun içinde insanın konumu anlaktı ve değişebiliyordu. Böyle durumlarda halkın Tykhe adı verilen tanrıçaya tapınmasına şaşmamak gerek. İnsansal ilişkilerin düzeninde ussal hiç bir yan görülüyordu³⁰. Genel karmaşıklık, anlaksal bir güçsüzlükten çok, ahlaksal bir çöküş getirmiştir. Yarın hepsi darmadağın olabileceğe para arttırmanın yararı yoktur. İş gördüğünüz adamın sizi dolandıracağı kesinse namuslu olmanın bir üstünlüğü yoktur. Yaşantı ve varlığın korunmasını yalnız dolambaçlı ve lastikli sözler olanaklı kılıyorsa doğruluk adına kanıt ileri sürmek gereksizdir. Erdemi, salt bir dünya uz görünüşünden başka bir kaynağa dayanmayan adam, böyle dünyada cesareti varsa maceracı olur, yoksa bir korkak olarak karanlığı arar. Korku umudun yerini almış ve yaşantının ereği, olumlu bir iyiyi başarmaktan çok felaketlerden kaçmak

---

27 A.M.Mansel, a.g.e., 518.

28 Memandros (M.Ö.342-292) zengin bir ailenin çocuğudur. Theophrastos ileEpikuros’un etkisinde kalmıştır. Atina’da yaşamıştır. Oyunları 19. yüzyıla kadar sadece parçalar halinde biliniyordu. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında bir çoğu ortaya çıkarıldı.

29 A.M.Ansel, a.g.e., 518-519.

30 Russell., Batı Felsefe Tarihi 1, Antikçağ, 342.

olmuştur. Metafizik geri plana itilmiş ve bireysel olan ahlak birinci aşamada önem kazanmıştır³¹. M.Ö.3. yüzyılın ahlaksal çizgisi Menander'in şu sözleriyle çizilir:

*Neler çalınmadı kulağıma
İnsanlar üzerine
Efendiyken doğuştan
Felaketler gelince felaketler ardından
Edepsiz kesilenler üzerine*

Menander

---

³¹ Russell, Batı Felsefe Tarihi 1, Antikçağ, 346-7.